

kontrasztosság (l. A magyar irodalom története 271–2; KÁROLY SÁNDOR i. h. 277–8), és ezt jól „szolgálja” a két szimbólum képi világa, a versben kialakult képi struktúra. A költő azonosítja is magát az „Ér”-rel, de ezer veszélyt, nehézséget leküzdve is eléri az „Oceán”-t. – Egyébként mind az *Ér*, mind az *Oceán* egyénileg létrehozott jelkép, tehát nem közösségi eredetű.

Bizonyos fokig mások A Délibáb üzenete c. költemény földrajzi eredetű szimbólumai. A „civis-urak” Debrecene a feudális, konzervatív társadalmi formákhoz való makacs ragaszkodás jelképe lesz. Ez aligha a költő leleménye, ti. Debrecent a köztudat is nemegyszer tekintette – Ady megjelölésével – a „Maradandóság városá”-nak. A versben ennek a Debrecennek üzen be a „Hortobágy”, ill. a „Délibáb”. A Hortobágy már a költő fantáziájának eredményeképpen válik az elmaradottság ellen immár fellázadó szegénység szimbólumává. – Még két földrajzi név szerepel a következő sorokban: „Basahalmától ős Péterfiáig Ájer pezseg. Úgy hívják: Gondolat”. Hogy a „Basahalmától ős Péterfiáig” kifejezés mögött pontosan mi rejlik, aligha lehet megállapítani. Gondolhatunk arra, hogy a *Basahalma* – amelyről a Földrajzi nevek etimológiai szótára Zoltai Lajosra, Debrecennek és környékének fáradszomjas kutatójára hivatkozva a következőket írja: „... halom Debrecen városközpontjától dél-nyugatra. A hagyomány szerint arra emlékeztet, hogy 1660-ban e halmon táborozva sarcolta meg a várost Szeidi Ahmed budai basa.” – a civis-urakkal szemben álló debreceni szegény népet jelképezi. Az „ős Péterfia” pedig magukat a civis-urakat. (Egyébként a *Péterfia* névről az említett szótárban ezt olvashatjuk: „Debrecen központjától észak felé vezető utca: Debrecen egyik régi földesurára, Debreceni Péter fia Jakabra emlékeztet, aki 1311-ben birtokosa lett Debrecen egy részének, s e rész főutcáját róla nevezték el.”) Az is lehetséges persze, hogy a két helymegjelölés – találó „couleur locale”-ízzel is (vö. J. SOLTÉSZ KATALIN i. m. 156–8) – arra utal, hogy „egész Debrecenben”. Mindenesetre „Debrecen” és a „Hortobágy” szimbólum is szimbolikus mivoltában túlnő a városon és a pusztán. – Megjegyzem még, hogy az Adyra annyira jellemző (már említett) kontrasztosság jegyében lényegesen mást szimbolizál a „híres magyar Hortobágy” A Hortobágy poétája c. versben (vö. KIRÁLY i. m. I, 222–5).

6. Szeretném remélni, hogy e nagyon szűkre szabott előadásban sikerült valamit – nem szimbolista módon! – legalább megéreztetni abból, hogy mi az irodalmi, stilisztikai értéke Ady földrajzi névből alkotott szimbólumainak.

SZATHMÁRI ISTVÁN

Egy avar korra utaló településhálózat nyomai a magyar helynevekben

Bevezetésképpen hadd köszönjem meg a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak, hogy módot adott előadásom tárgyának: egy, a nyelvek kutatói számára talán szokatlan módszerű, de alapjában véve a névtudomány világába tartozó (majd innen továbblépve az őstörténetünkhöz kapcsolódó s a magyar nyelvfejlődést is érintő) névföldrajzi észrevételnek az érdekeltek előtti bemutatására. Meglehet, a nyelvekkel foglalkozóknak eleinte meglepő lesz, hogy érvelésemben a közismert nyelvész

bizonyítékok, a hangfejlődési sorok csupán segédszerephez jutnak, és szótárak után sem nyúlunk azonnal, viszont elsősorban térképek tanúságára kell figyelnünk, régészeti megállapításokat kell egyeztetnünk, ám – azt hiszem – az eredmény kárpótlást fog nyújtani ezért a „fáradságért”, hisz úgy tűnik, hogy eszmefuttatásunk végén a néhai s alig ismert avar birodalom egyik fontos társadalmi szervezetére és vele összefüggésben nyelvének (sőt: nyelveinek) bizonyos hagyatékára bukkantunk – magyar földrajzi nevek vallatása közben!

Idő, illetve helyszűke miatt csak nagyon futólagosan tudom részletezni azokat az indítékokat és tapasztalatokat, amelyek végül meglátásom olyanforma megfogalmazására vezettek, hogy viszonylag egyszerű szempontok, ill. megfigyelés segítségével elkülöníthető a magyar helyneveken belül egy névcsoport, amelyről – igen nagy valószínűséggel – feltételezhető, hogy az egykori avar állam határsávjának emlékét őrzi.

A megközelítés – összesűrítve – a következő:

1. Tekintsük át – első lépésben – a magyar földrajzinévkinccs (ezen belül elsősorban a falunévek) azon tagjainak összességét, amelyek jelentése nem világos számunkra az első vagy netán a második pillantásra, azaz nem magyarul vagy valami más jól ismert nyelven hangzanak. Rekesszük ki tehát a vizsgálódásból először is a vitathatatlanul magyar közsői eredetű (s annak jelentésével nyilván összefüggésben levő névadású) helyneveket (Hegyeshalom, Fehértó stb.), majd egy középkori magyar névadási szokás számlájára írható kétségtelenül keresztnévi (tehát bibliai és mártírológiai keresztyén, valamint „lovagkori” germán, szláv, görög, esetleg mohamedán személynévi) eredetű s a hűbéri kor birtokviszonyait vagy ideológiai elemeit (pl. a templomok védőszentjeit) tükröző neveket, végül a bebizonyítottan valamely idegen (leginkább egy szomszéd) nyelvből származó s az előbbiekhöz hasonló módon keletkezett neveket, amelyek pedig az illető nép valamely korban történt betelepedéséről tanúskodnak. S legvégül ne vesztegessük figyelmünket a szórványosan fellelhető, már az egykorú források által igazoltan régi – egyébként eléggé bizonytalan eredetű és jelentésű – ókori névhagyatékra se. Gondolom, a földrajzi nevek ismerői számára nem újdonság, hogy eme rostálás után is még óriási névtömeeggel állunk szemben, amelyekkel vagy alig tudunk mit kezdeni, vagy csak különleges, kalandos etimológiákra ragadtatták el magukat egyes kutatók, ki-ki a saját szakterülete vagy más előbefolyásoltága irányában.

E maradék névtömeg legjellemzőbb érdekessége az, hogy többnyire megszokott „magyar” neveknek tartjuk őket, mind hangzásuk tekintetében, mind a napi életben való gyakori felbukkanásuk s hozzájuk fűződő érzelmi kapcsolataink (szülőfalu, tipikus családnév stb.) miatt; azonban nyelvünkön elemezhetetlenek, érthetetlenek (legfeljebb csak ismeretlen eredetű és homályos jelentésű szóátvételekként magyarázhatóak). Különösen elmondható ez azokról, amelyek tömegesebben is előfordulnak, és pedig főleg a magyarlakta vidékeken, azok távolabbi pontjain is (vagyis nem egy szűk helyi jelenségről, hanem általános jellemzőről van szó). Figyelmes szemlélés útján eme nevek közt némelyekre újabb elgondolkoztató észrevételeket tehetünk, mégpedig azt, hogy leginkább egymás közelében „párokban” és „bolyokban” tűnnek fel távoli tájakon (mégha nem is mindig, mindenütt azonos összeállításban). Továbbá az ország területén való eloszlásuk – noha egymástól messze ismétlődnek – nem

egyenletes, szétszórta, hanem sávokba rendezett, amely sávok a földrajzi adottságokhoz igazodva végigvonulnak a Közép-Duna-völgy némely tájain, más tájait pedig elkerülik, pontosabban szólva körülkerítik őket! A tereptárgyakhoz való igazodás tekintetében jellegmeghatározó az a vonásuk, hogy sokhelyütt (az Alföld északi, keleti és déli peremén) feltűnően „vonzódnak” az ókor-középkor fordulójáról maradt egykori határvédő vagy -mutató „műszaki létesítmények”, az ún. Csörsz-árok, Ördög árka, ill. Római-sánc egyes szakaszaihoz. Ez utóbbi két jellegzetességük sugallja azt, hogy „párhuzamos jelenség” gyanánt összevessük e kiválogatható neveket egy másik, hasonló névcsoporttal, a továbbiak szerint.

2. Tekintsük át – második lépésként – a magyar történelemből ismert (pontosabban: hallott, emlegetett, de tényleges mivoltában alig ismert!) jelenség, az ún. **gyepűrendszer** ránk maradt emlékeiként értelmezhető neveket! Nos, ezek „láncbaállás” s valamely terület körüli felsorakozása természetesen aligha lenne új felfedezés, hisz ilyesmire számítottunk; viszont annál meglepőbb lesz az a tapasztalatunk, hogy e két rendszer nem csupán egyező jellegű, hanem egymást kölcsönösen kiegészítve: együttesen egy **azonos rendszert** alkot, immár egy mindannyiunkat elképesztő létű alakulatot, amely feltűnően körbefogja a Kárpát-medence belső sík-dombos tájait, valamint helyenként kiágazó nyúlványokkal újabb területeket ölel magához a dombok-hegyek közül.

3. Vegyük továbbá – harmadszorra – észre, hogy ezeken a sávokon, főképp ama belső szakaszokon – az előzőekben felsorolt neveink közvetlen „társaságában” – „rajta ülnek” **ősi megyenévadó váraink**, különösen az „ismeretlen magyarok” közé tartozóak. (Természetesen ezek közül sem mind, az országgözepek nyilván nem, ezekre majd valami más törvényszerűség – pl. jobbára kitűnő révvárosok stb. – fog vonatkozni.)

A rendszerbe bevonható neveket ezen a helyen mind felsorolni lehetetlenség lenne, kiváltképp a bizonyító jegyzetekkel: első előfordulásuk adataival, körülményeivel, alakváltozatokkal és magyarázatokkal stb. együtt. Ezért most csak a mellékelt térképen mutatom be őket. A lényeg: az elhelyezkedés szabályossága és e rendszer léte úgyszólván csak a térképen tűnik elő! Az adattár pedig az egyes nevek (névegyedek) idetartozásának indoklásához szükséges. Különben meggyőződésem, hogy egy-egy név, esetleg névfajta (valamely név többszöri előfordulásai, némi alakváltozatokkal) itteni szereplése netán vitatható (az adattár ezek megítélésénél lenne döntő), azonban ezek a bemutatott törvényszerűség érvényét nem ronthatják le (a homályos vagy bizonytalan hitelű adatokat egyébként forrásaim között nyilvánítottam és külön jelzem).

Tudom, meglepetés lesz néhány, eddig más összefüggésben csillogó névfajta itteni megjelenése, mivel korábbi (nem ily komplex szemléletű) vizsgálatok szerint már más magyarázatot kaptak; de kérem, figyeljenek arra, hogy bevonásuk a bevezetőben ismertetett feltételek alapján teljességgel indokolható, pl. az ún. „törzsnevek” némelyike esetében! S gondolkozzanak el azon, hogy nem a görög császár egyszeri híradása volt-e téves e nevek mögött rejlő nép(i) csoportok, társadalmi elemek megítélésében?! Hisz a messi Bizáncban vajmi kevés pontosat tudhatott meg e nevek igazi jelentéséről, népi hovatarozásáról s a Kárpát-medence településrendjéről; bezzeg a nagy Hérodotosz stb. alighanem keze ügyében lehetett, s onnan könnyen „kiegészít-

hette” ismeretei hézagait. Tehát ne zavarjon az, hogy a nevek (névfajták) egyikére-másikára már közkézen forog egy etimológia (etimológiai próbálkozás) valamilyen nyelven, valamilyen elgondolás alapján, hanem kizárólag azt a tényt tekintsék, hogy e nevek, települések (nagy része!) egy ü t t e s e n a l k o t j á k az itt látható rendszert! (Ama magyarázatok viszont többnyire külön-külön – és gyakran egymás kölcsönös kizárásával – érvényesek csak, hisz egymáshoz képest általában más-más nyelvre is ellenkező feltevésekből kiindulva sikerültek.)

Nézzük tehát e neveket s a térképet! Egyelőre csak a 40 legjellemzőbbet, ill. leggyakoribbat, de még akad néhány „jelöltem”, amelyek esetleg közéjük állhatnak. (A térképet lásd a cikk végén.)

A térképen levő számok magyarázata:

1 = Györ(ö)k		’ ? ’
2 = Győr	§	’halom?’
3 = Ikló(d)		’ ? ’
4 = Zsadány		’avar(!) katonai rang?’
5 = Geszt		’erdő sűrűje, őserdő?’
6 = Devecser		’ ? ’
7 = Tarcsa		’ ? ’
8 = Acsa(d)		’ ? ’
9 = Pul(y)a		’ ? ’
10 = Babat		’ ? ’
11 = Szakal(y)		’ ? ’
12 = -onta/önte		’ ? ’
13 = Pél(y)		’ ? ’
14 = Farna(d)		’ ? ’
15 = Nyék	„t”	’sövény, rekesztés?’
16 = Gyarmat	„t”	’ ? ’
17 = Jenő	„t”	’ ? ’
18 = Tárkány	„t?”	’ ? ’
19 = Varsány	„t?”	’ ? ’
20 = Bes(e)nyő	„t?” §	’ ? ’
21 = Tolmács	„t”	’tolmács?’
22 = Uz(d)	„t”	’ ? ’
23 = Kölpény	„t”	’lándzsás?, norman zsoldos?’
24 = Székely	„t”	’határőr?’
25 = Szécsény		’ ? ’
26 = Berény	„t?”	’ ? ’
27 = Lövő		’jász!’
28 = Száz(d), Hatvan, Negyven(d)		’katonai egység!’
29 = Őr (Strázsa)	§	’őr(ség)!’
30 = Kapu		’akadály!?’
31 = Gyep(ü)	§	’irtás!, „vársík”?’
32 = Les, Rejtek	§	’les, titkos őrség?’
33 = Sal(y)gó	§?	’ ? ’
34 = Szék (Szik)	§	’előntött terület, „tó”!’

35 = (megyénévadó ősi várak)	§	''
36 = <i>Bors(od)</i>		' ? '
37 = <i>Zem(l)én, Zimány</i>		'földvár? –szlávul!'
38 = <i>Dob(or)a</i>		'hegy?—?'
39 = <i>Ugra</i>	„t?”	'magyar??. onogur ??'
40 = <i>Dengeleg</i>		' ? '

„t” = „törzs”

§ = e rendszeren kívül is előfordul

Néhány érdekességre külön is felhívom a figyelmet:

(+ elpusztult település neve)

- Gyakori névkettősök: *+Iklát-Egerlövő, Nyiríklód-Nyírlövő, +Iklud-Zalalövő, +Iglánd-Városlód, Iklanberény-(S)Lövő, +Iklód-Léva* (< *Lövő!?), *Ikló-Légrád* (< *Lövő-vár!*), sőt: *Igló-Löcse!, Iglau/Jihlava-(Deutsch)schützen!*, mindezek 5–15 km-re, s talán *Iklánd-Lövér* 30 km-re;
- továbbá *Bars+Zimány, Borsi-Zemplén, Bors-Zomlin, Borsod/Bozsód-Zomlin, +Borsat+Zimány* (Kislód mellett), talán *Borcsa-Zimony* (< *Zemlén*), *Basal+Zimány* (Somogyhatvan mellett), s talán ilyen az egyébként nem tárgyalt *Bor(z)sova-Vári* is?;
- valamint az egyik névfajta, a *Zsadány*, amely egy avar katonai rangként vagy „törzsfőökként” magyarózott nyelvi emlékekkel összefüggésben levőnek látszik; ennek egyedei az említett vonulatok, főleg az avarsággal később kapcsolatba hozandó „belső” sávok mentén feltűnően egyező kiosztásban, 90–100 km távolságban ismétlődnek: *Tarnadsadány, Bodrogsadány* és *+Zsadány* hn. Demecser határában, *Szatomárzsadány, Zsadány* Bihar megyében, *Temes- (Mező)zsadány*, talán (*Nagy- és Kis- Zsán* ??, *+Zsadány(falva)* Temerin közelében, *+Zsadány* hn. Kopács határában, *+Zsadány* Tolna D-i részén (Bátaszék közelében?), *Zsadány* hn. Böhönye határában, *Zsóta* (< *Zsodány?*) hn. Gyarmat határában, két *Zsidány* (< *Zsadány?*) Locsmánd mellett, valamint *Ždánice/Steinitz* Morvao. ÉK-i részén Brno és Uherské Hradište közt, még két kisebb *Ždánice* Morvao. É-i határán kb. 80 km-re egymástól; s a „külső” vagy elágazó szakaszokon *+Zsodán(y)puszta* Karancsberény közelében, *Hernádsadány, +Zsadányhorváti* Zilah közelében, *Zsodán(y)árka* hn. Doboka közelében (s még van két bizonytalan adat, e sávoktól függetlenül).

Tehát a térképen láthatunk egy határozottabb „belső” sávot: Galgóc–Nyitra–Verebély–Léva–Ipolyság–Balassagyarmat–Aszód–Hatvan–Füzesabony–Borsodi Mezőség–Nyékládháza–Harangod–Bodroglókő–Tiszahát–Szamoshat–Érmellék–„Ördögárka” az Alföld K-i peremén–Nagyszalonta–Arad–Temesvár–Versec–(Alduna?)–Zimony–Szerémség és Dél-Bács–Palocsa-mocsár és Eszék–Drávazug–Pécsvár–Szigetvár–Lábod–Segesd–(Zalavár?)–Keszthely–Sümege–Devecser–Pápa–Marecaltó–Nick–(Sopron)Lövő–Fraknói hg. Ehhez csatlakozni látszanak belsőbb kiegészítő(?) szakaszok: Pécsvár–Bátaszék–Völgység–Dombóvár–Külső-Somogy–(Bálatonon át)–Déli-Bakony; esetleg még a Völgység–Sárvíz vonala–Vértessalja–?? irányban. S felsejlik egy morvaországi „lezáró” szakasz (igaz, „külső” helyzetben, de még-

is ehhez tartozónak találom): (Galgóc)—(Fehér-Kárpátok?)—Uherské Hradište—Viškov—Mor. Trebová—Žďár—Jihlava—az osztrák Drosendorf—(Bécsi-erdő)—Bécsújhely irányban.

S ezekhez kapcsolódik néhány kiágazó „külső” szakasz: a) É-on Balassagyarmat—Losonc—Medvesalja—alsó Rima-völgy—Sajó-völgy—(Csereháton át?)—a Kassa alatti Hernád-völgy—(Füzér?)—Zemplén, s követi (esetleg néhány km-rel kijebb) a „belső”; b) egy még külsőbb, független szakasz: Szepesség (Hernád-völgy)—(Branyiszkón át)—Sáros m—(Homonna felé?); c) egy keleti, „erdélyi” vonulat: Szatmár—(Szilágybük?)—Tövishát—Dobokai-dombság, Borsa-völgy—a Mezőség Szék körötti része—s Mezőség keleti pereme, a két Kapus-völgy—a Székelyföld nyugati pereme Szászkézdig—(Királyföld a Nagy-Küküllő és a Hortobágy között?)—Székes-föld (a két Székás közt)—Kenyérmező—Dévai-medence—?, és itt megszakad, illetve — gondolom — vagy az örméndi hágón át csatlakozik a Fehér-Körös völgyében kb. Zarándhoz, vagy a Maros mentén, majd a Béga mentén(?) Lugos, Temesvár felé? — (adat hiányában nem tudom követni); d) egy délnyugati kiágazás, kb. Nagyatád—Légrad—Kerka-völgy, Hetés—Őrség (és Göcsej határa)—Németújvár—Felső-Őrség—Léka—Locsmánd; e) s egy új „lezáró” szakasz (ezúttal ez „belső” helyzetben), Fraknó—Sopron-környék—Fertő és a Lajta-hg. köze—(Pozsony)—a „hegymögötti” őrvidek, „székely telepek”—Szokolca—(Fehér-Kárpátok). Megjegyzem, ez utóbbi vonalak kevésbé olyan jellegzetesek, mint a „belső gyűrű”, és építőelemei is inkább a magyarkori „gyepű”-falvak.

Nos, a sávokat kirajzoló nevek zöme mind élő magyar név: többségük bármely helységnévtárban, térképen, régi névtárakban és természetesen a helyszínen megtalálható, ismerik, használják őket. Néhány egyedük elsüllyedt ugyan a történelem viharos századai folyamán, de egykori meglétüket oklevelek, egyéb írásos szövegek és a rájuk épülő történelmi munkák igazolják. Tömegességük és a bemutatott földrajzi pontokon való felbukkanásuk azonban vitathatatlan!

Gondolkozzunk el, vajon mi lehetett e nevek adásának közös forrása, indítéka? Topográfiai fekvésük, többnyire sávok elrendeződésük, s közöttük a történelmileg ismerős várak, azaz katonai kulcspontok és olykor félreérthetetlenül (magyarul mondott!) határőrzésre utaló elemek — azt hiszem — nemigen engednek meg más következtetést, mint azt, hogy ezek valamely államalakulat határvédelmi berendezkedésének (s annak valamiféle tartozékainak) emlékei. De vajon melyiké?

Időbeli alsó határ feltétlenül a felhasznált Csörsz- és egyéb árkok keletkezési kora, a IV. század (közepe?), a szarmata-római kapcsolatok megélénkülésének ideje. Előtte semmiképp, egyidejűleg aligha (ezt tagadják a dunántúli, dunáninni és a morvaországi szakaszok meg a szabolcsi „kerülő”), tehát csakis az utána való korokban, a népvándorlás klasszikus népeinek megjelenésével kapcsolatosan keletkezhettek. De pl. a magyar történelemből nem ismerünk egyetlen olyan korszakot sem, még a homályosabb első századokból sem, amikor ez a rendszer (elsősorban a „belső” sávok, ill. gyűrű) határvonalul értelmezhető lett volna (gondoljunk az észak-alföldi és újra a morva szakaszra)!

Viszont tekintsük pl. a kettő közé eső avar időszakot: azt tapasztaljuk, hogy a „belső gyűrű” teljes a zonos sávokkal körül fogja az egykori — régészeti leletekkel bizonyított — avar szállásterületet! S ezúttal még a morva ág is helyén való, de a szabolcsi kanyar is, sőt a DNY-Dunántúl lemaradása is érthető! S a „külső” sza-

kaszok? Azok pedig ismét szinte teljes pontossággal követik a kora-magyar – „honnofoglalás”, ill. „kalandozások” utáni – szállásterületet!

E tapasztalatok alapján tehát megkockáztatom azt a feltevést, hogy (a „rostálás” kapott) eme névanyag földrajzi helye („belső” sávjai) nem más, mint a történelemben – az egykorú krónikásoktól kezdve napjaink kutatóiig – oly sokat (azonban inkább csupán csak szent borzadállyal s kevés értékelhető adattal) emlegetett, igazi formájában sohasem ismert legendás „avar gyűrű”: a „Hringus Avarorum”!! (S melléktermékként: amelynek elemei – nyilván későbbi „áthelyezések” révén – továbbéltek a kora-magyar határvédelemben is, míg feledésbe nem merültek a kialakuló hűbéri rend egyéb napi problémái közt.)

Úgy tűnik tehát: ez a névalakulat megfelelő választ tud majd adni – kellő kiértékelés után – őstörténetünk ama izgalmas nyitott kérdésére, hogy van-e valami kapcsolata a korai magyar államnak a korábbi kárpát-medencei államszervezésekkel, illetve mi az eme utóbbiakhoz ténylegesen köthető emléktanyag? Az elmúlt időkben egyébként jobbra a szláv „birodalmak” nyomai irányában történtek erőfeszítések, majd a közelmúltban inkább az ismeretlen („rejtélyes”) avar állam és nép(ek?) felé fordult az érdeklődés, amely államnak a nyelvi hagyatéka azonban mindmáig azonosítatlan! Úgy gondolom, e szempontból lesz hasznosítható a felvázolt névrendszer elemzése.

Mínt hogy a bemutatott neveknek – valamiképp – feltétlenül kapcsolatban kell lenniük az avar államban előforduló népekkel, számunkra különösen elgondolkoztató néhány ízig-vérig ősi magyar elem (*Lövő, Száz, Hatvan, Les, Salgó?*) részvétele ebben a többnyire – valljuk meg – idegen környezetben. (Talán mégis van valami igazság László Gyula nagyszerű sejtésében?! Igaz, nem egészen abban a formában, ahogy ő elképzelte!) És nagyon tanulságosnak ígérkezik egy – igen-igen meggyőzően – szláv eredetűnek ítélt elem, a Zemlén (s változatai) jelenléte is némely törökgyanus és több iráninak tűnő név vagy a többnyire éppen teljesen bizonytalan származású nevek között. S végül erre a legfőbb, ezután előtolakodó kérdésre, hogy: milyen nyelven és mit is jelentenek pontosan ezek, valamint a többi, a rendszeren kívüli egyelőre ismeretlen nevek, ma még korainak tartom megadni a választ. Azt hiszem, pontosan és meggyőződéssel csak nagyon sokára fogunk feleletet kapni. Néhányukra egyébként – köztük némely, korábban a magyarsággal már másképpen kapcsolatba hozott névre is – a fekvésük és más földrajzi összefüggések alapján van elképzelésem, a hangalakjukból olykor a nyelvcsaládra is, ezeket a feltevéseimet azonban egyelőre olyan bebizonyítatlanoknak tekintem, mint az említett előzetes etimológiákat. Mindenesetre következtetésem s a velük kapcsolatos részletek, indokok stb. taglalásához már elengedhetetlen az adattár áttekintése is, de bízom abban, hogy rövidesen – a kétségtelen földrajzi tények mostani ismertetése után – ezek bemutatására is nyílik majd alkalmam.

Addig is köszönöm az érdeklődést és a figyelmet, és annak reményében fejezem be mostani előadásomat, hogy nem volt teljesen haszontalan sem a nyelvészek, sem a történészek és régészek számára, és talán sikerült észrevételemmel eme három, őstörténetünk területén egyelőre más-más – sőt olykor egymás ellen járatott – malomban

örölő tábornak egy közös tárgyalási alapot, kiindulópontot teremteni múltunk jobb megismerése és magunk érdekében.

TÁLOS GÉZA

A „Baranya megye földrajzi nevei” című kötet népeségtörténeti adattárának helytörténeti és névtani szempontjairól

Ha valaki felüti a BMFN. köteteit az adattári részeknél, elcsodálkozik a névanyag nyelvi sokféleségén. Akár a Hegyhát, a Mecsek-vidék, a Zselicség, akár a Dráva-mellék, a Duna-vidék helyneveit vizsgáljuk, feltűnik, hogy a magyar nevek mellett milyen nagy számban élnek még ma is déli szláv (szerb-horvát) és német földrajzi nevek.

Mínthogy megyénknek mai (élő, szóbeli) és történeti (írásbeli) helyneveiben rendkívül nagy nyelvi sokféleséget tapasztaltunk már a névgyűjtés idején, keresnünk kellett a jelenség okát. A magyarázat nagyon kézenfekvő volt; tudniillik a megye jellegzetes népesedéstörténete adhat csak érdemi választ a két kötet adattárának sokak számára meglepő nyelvi heterogenitására. Baranyában ugyanis igen sok olyan földrajzi név van, amely még ma is él a lakosság körében, és egy-egy, a helységről már régebben eltávozott etnikum emlékét idézi. Ezek a nevek gyakran az eredetitől messze eltérő formában maradtak fenn az időközben más nemzetiségűvé vált falu ajkán. A helynevek helyes szófejtéséhez (elsősorban az ilyen kérdéses esetekben) a kutatónak mindenképpen figyelembe kell vennie a szóban forgó helységben élt egykori és mai nemzetiségeket.

Megyénk nemzetiségi megosztottságában legjelentősebb etnikumok (a magyar mellett) a német és a délszláv. E nemzetiségek megjelenése és letelepedése – rövidebb fogva – a következők szerint történt.

A török hódoltság idején Baranyában különböző délszláv népcsoportok jelentek meg. Ezek leszármazottainak egy része a hódoltság utáni időkben települt ide, s ugyancsak délszláv csoportokkal keveredve mind a mai napig itt él. Egyes délszláv csoportok, például a szerbek nagy része, hosszabb-rövidebb ideig vendégeskedett itt. Ez utóbbira utalnak például a Hegyháton a múlt század végén még teljesen német községekben is fennmaradt *rác, rácen (Razen)* előtagú földrajzi nevek.

A másik nemzetiség megyénkben a német. Betelepítésük a hódoltság után hamarosan megindult. Itteni letelepülésüknek ismert eredményességként született meg Délnyugat-Dunántúlra a most már rossz emlékévé vált „Schwäbisch Türkei” epitheton ornans.

A BMFN. kötet egyik előkészítő vitáján én vetettem fel, hogy minden egyes helységről szerepeljen egy tömör településtörténeti és demográfiai összefoglaló. Javaslatomat a szerkesztőbizottság elfogadta, majd megbízás alapján a gyűjtő-feldolgozó munkát 1977 és 1980 között elvégeztem.

A népesedéstörténeti összefoglalókat a következő szempontok szerint állítottam össze. A török hódoltság másfél évszázadát túlélő magyarság kontinuitásának vizsgálata érdekében családnév-összehasonlítást végeztem a 16. századi dézsmajegyzékek (OL. E. 159. 44. csomó), török összeírások (MNYTK. 103. sz.; Baranyai Hely-